

Délvidék*

(895–1945)

Történelmi áttekintés

* *A Keskenyúton Tragédiánk 1944–45 Alapítvány Délvidéki magyar golgota 1944–1945 címmel huszonegy nagy méretű tablóból álló kiállítást rendezett, amelynek immár a 98.(!) bemutatóját tartották 2017. április 21-én Szabadkán, a városháza épületében. A korabeli képanyaga és adatai, tényei által gyakran megdöbbentő, felkavaró élményű tárlatot az alapítvány az anyaország számos településén kívül Erdélyben, Ausztriában és az Európai Unió központjában, a belgiumi Brüsszelben is, valamint a Délvidéken eddig Temerinben mutatta be. A kiállítás-hoz dr. Bank Barbara és Cseresnyésné Kiss Magdolna szerkesztésében egy A/4 formátumú, színes ismertető készült magyar, szerb és angol nyelven. A tablók ismertetése után a katalógus jelen sorok írójának, Botlik Józsefnek a tollából térképekkel és arcképekkel (Brankovics György, Hunyadi János stb.) illusztrált alábbi tanulmányát közli a délvidéki magyarság történetéről.*

A magyarok első hulláma a 895. évi honfoglalás utáni évtizedben a Botond vezér nemzetségéből való Kölpény vezetésével a Bácska nyugati részén alakította ki szállásait. A későbbi Bács vármegye döntő részét a Bánca nemzetség foglalta el. A Temes folyótól délre fekvő mocsaras, homokos terület, a Dunától délre húzódó Álmos-hegység, hosszú évszázadokkal később: Fruška-gora (Tarcal) és a Dráva–Száva közötti dombvidék ekkor még lakatlan maradt.

A Magyar Királyság területe a 11. század végén már túlnyúlt a korábbi védőgyepűn, az ország déli határa ekkor a Száva és Duna folyó vonalán a Déli-Kárpátokig húzódott. A Délvidék magyarsággal való benépesítése a 13. század végétől felgyorsult, ennek nyomán a gyepük kij-

jebb kerültek, vagy kettős gyepűrendszer alakult ki. Az 1301-ig tartó Árpád-kor különböző időszakában jöttek létre az alsó- vagy dél-magyarországi vármegyék: Temes, Krassó, Keve, Bács, Bodrog, Baranya, Valkó, Szerém, a 14. század elején Torontál. (Bács és Bodrog vármegyéket évszázadok múltán, 1802-ben egyesítették Bács-Bodrog elnevezéssel.)

Az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése elől menekülve már a 14–15. század fordulóján nagyobb szerb népesség települt be, amikor Lazarevics István (1374–1427) szerb fejedelemnek (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) hatalmas birtokokat adományozott a Tiszántúlon és Erdélyben, valamint délen Torontál vármegyét, ide a despota nagy számban szerbeket költöztetett. Később, az 1396. szeptember végi nikápolyi csatában – amelyben a Zsigmond király vezette európai kereszties lovagsereg megsemmisítő vereséget szenvedett – Lazarevics csapataival még a török szultán oldalán harcolt. A magyar király Konstantinápolyba menekült, onnan csak három hónap múlva került haza. Lazarevics ezután hűbéresként Zsigmond szolgálatába szegődött, és katonáival részt kellett vennie az Ozorai bánóság és onnan keletre fekvő Keve vármegyében a Temes folyótól a Szörényi bánóságig húzódó terület törökellenes védelmében.

A halála előtt egy évvel, 1426 májusában Lazarevics István – az unokaöccse és utóda, Brankovics György (1377?–1456) öröksége elfogadása érdekében – Tata várában (Komárom vármegye) szerződést kötött Zsigmond királlyal. Cserébe a despota az uralkodó javára lemondott Nándorfehérvár, Galambóc és Macsó váráról és a hozzájuk tartozó bánósági területekről. Magyarországi birtokai megmaradhattak, köztük a Bács vármegyei Becse és a szerémségi Kölpény

vára is. Brankovics György despota 1427-től uralkodott, majd amikor 1439-ben a török csapatok elfoglalták keskeny kiterjedésű maradék államát, magyarországi birtokaira menekült.

Az 1444. novemberi vesztes várnai csata miatt Hunyadi János (1405–1456) elégtételt akart venni az Oszmán Birodalmon. Ezért 1448 szeptemberében hadaival Szörényvárnál átkelt a Dunán, és benyomult a maradék Rácországba. Ez volt az utolsó magyar kísérlet a Balkán török uralom alóli felszabadítására és Konstantinápoly felmentésére. Hunyadi csapataival október elején egyesült az albán Szkander bég (azaz a fejedelem Kasztrióta György, 1405–1468) erőivel, de II. Murád szultán (1421–1444, 1446–1451, aki a trónról közben rövid időre lemondott) a második rigómezei csatában 1448. október derekán hatalmas veszteségek árán, de győzött. A magyar-albán egyesült seregek vereségéhez döntően hozzájárult a szövetséges szerbek vezérének, Brankovics Györgynek az árulása, aki a szultánnal tudatta a magyar csapatok helyét és várható hadmozdulatait. Ráadásul a Hunyadi Jánossal szövetséges Vladisláv havasalföldi vajda a seregével szintén átállt a szultán oldalára.

A rigómezei ütközet után Brankovics a maradék Rácországon keresztül menekülő Hunyadi elfogatta, és bár súlyos feltételeket árán, de a magyar országnagyok erélyes fellépésére végül is szabadon engedte. Hunyadi János nemcsak elkobozta a hűtlen Brankovics magyarországi birtokait, hanem 1450-ben haddal vonult Brankovics ellen, ő meghódolt, de viszonyuk továbbra is kiélezett maradt.

Időközben a Bizánci Császárságtól elhódított, a Száva és a Duna vonalától délre elhelyezkedő területeken már a 13. század derekától a 16. század elejéig, az 1526. évi mohácsi vészig fennállt Kucsói, Barancsi, Macsóí, Sói és Boszniai, illetve Nándorfehérvári, Szreberniki és Jajcai, valamint Szörényi bánóságok fő feladata az ország déli határának a védelme volt. Élükön magyar előkelők álltak, és joghatóságukon külön kormányzatokat hoztak létre. Ebben az időben a magyarság a Bácskában, a Bánátban és a Szerémségben többségben és összefüggő területen élt. Szerémség az akkori Magyarország egyik leggazdagabb tája volt. Délvidéken a mohácsi vész utáni évtizedekben a magyarság elpusztult, vagy északra

menekült. Közben a középkori szerb állam 1459-ben végleg megszűnt, területén csaknem négy évszázadig tartó oszmán hódoltság következett. Már a török háborúk első időszakában a Száva és a Duna folyása alatt húzódó térségekről a szerbek tömegesen megfutamodtak, és Magyarország déli területein kerestek menedéket. Brankovics György unokája, Vuk 1465-ben (Hunyadi) I. Mátyás királytól (1458–1490) despota címet kapott, és birtokokat a Szerémségben. A Kölpény székhelyű uradalomba ezt követően akadálytalanul és nagy számban telepedhettek le az oszmán uralom alá került hajdani Rácországból menekült szerb családok.

A török birodalomban a vallási közösségek az ún. millet rendszerben bizonyos fokú önállóságot élveztek, amelynek keretében az ortodox egyház vezetői részben világi ügyekben is irányító jogkört nyertek. Mindez döntően hozzájárult a szerb nép idegen elnyomás alatti fennmaradásához, nemzeti törekvéseinek megfogalmazásához, továbbfejlesztéséhez. A sorozatos törökellenes felkeléseket követő megtorlások miatt szerbek tízezrei menekültek Magyarország déli területeire, őket a Habsburg uralkodók a határvidéken telepítették le. A Budai Szerb Ortodox Püspökség 1557-ben alakult, a pesti szerb templomot 1688-ban építették.

A legtöbb szerb az 1690. évi török ellentámadás elől érkezett, amikor Csernojevics Arzén (Arszenije, 1633–1706, Bécs) ipeki pátriárka mintegy 70 ezer hívével, más adatok szerint jóval többel, 35 ezer családdal érkezve, Magyarországon nemcsak menedéket kapott, hanem (Habsburg) I. Lipót király 1690. augusztus 21-én kelt kiváltságlevele szerint a pátriárka vezetésével széles körű önkormányzatot, politikai és egyházi önállóságot nyert. Nándorfehérvár (Belgrád) 1690 őszen történt eleste után az év végéig összesen mintegy 120–140 ezer szerb menekült Magyarországra. Nagy részük a Délvidéken és a Duna mentén Budáig, Szentendrét, sőt Komáromig telepedett le. Csernojevics Arzénak I. Lipót király 1701 októberében megtiltotta, hogy a Magyar Királyság és Horvát–Szlavónország területén a pátriárkai joghatóságot gyakorolja, és a szerb püspökségeket kijelölt székhelyéről, Szentendréről csak mint metropolita irányíthatta.

A bécsi Habsburg-udvar Dél-Magyarországon határőrkerületeket állított fel, melyekben a szerbek zöme katonai szolgálatot teljesített. Ké-

sőbb, 1694. május első napján (Habsburg) I. Lipót király (1657–1705) elrendelte a Szlavóniában, a Szerémségben és a Drávaszögben élő szerbeknek a Duna–Tisza közére, a Bácskába való átköltöztetését, de parancsát csak részben hajtották végre. Az 1690. évi kiváltságlevél és a millet rendszer hagyománya jelentősen elősegítette a szerb ortodox egyház világi hatalmának növekedését, ez egy évszázaddal később, 1790-ben, majd 1848-ban is megjelenítette a magyarországi szerbek önálló vajdaságra, azaz területi önkormányzatra irányuló követeléseit.

Közben a II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), Magyarország és Erdély fejedelme vezette szabadságharc (1703–1711) idején a Magyarországra beköltözött szerbek a Habsburg-ház mellett harcoltak a magyarság ellenében. Ebben döntő szerepe volt Csernojevics Arzén szentendrei metropolitának, akinek a szabadságharc kitörése után a bécsi udvarnak tett szolgálataiért és hűségéért feloldották az utazási korlátozását. A Rákóczi-szabadságharc éveiben számos, magyarságot öldöklő „rácjárás” zajlott az országban. Ezek közül a legkegyetlenebb 1707. április 3-án történt, amikor a déli végekről hárromezer rác határőr zúdult Kecskemétre, nyúzta-vágta annak népét, a város több ezer lakosát – közte nőket, gyerekeket, öregeket is – legyilkolta, százakat rabszíjon hurcolt el, kirabolta és felgyújtotta a várost.

A magyar szabadságharcot követően a Délvidéken folytatódott az Oszmán Birodalom elleni, ezúttal két évig tartó ún. visszafoglaló háború. A küzdelmet az 1718. július 21-én a Duna melletti Pozsarevácon (ősi magyar neve: Passaróc) kötött békével zárták le (Habsburg) III. Károly király (1711–1740) és III. Ahmed szultán (1703–1730) követői. A török Porta lemondott a Temesközről és a Szerémségről, valamint Nándorfehérvárról. Ezt követően a bécsi kormányzat a Duna, a Tisza, a Maros és a Déli-Kárpátok nyugati hegyvonulatai által közrefogott területen nem ismerte el a hódoltság előtti régi magyar birtokosok jogi igényeit. Az egész vidéket kincstári tulajdonnak nyilvánította, ahol Temesi Bánság elnevezéssel katonai közigazgatást vezetett be. A területet mint különálló tartományt az Udvari Haditanács, illetve az Udvari Kamara alárendeltségébe tartozó Országos Igazgatóság irányította.

A Temesi Bánság első parancsnoka (1720 és 1730 között) gróf Claudius/Claude Florimund de Mercy (1666–1734) vezénylő tábornok volt, aki kezdetben rokkant és kiszolgált katonákat, 1724-től már toborzott németeket, főként parasztokat, iparosokat telepített be a lényegében lakatlan vidékre szinte az egész német nyelvterületről. Eközben kisebb számban, 1720 és 1740 között, vallon, francia, itáliai és spanyol bevándorlók is érkeztek. A Bánságban a 18. században ezért létezett egy Új-Barcelona nevű spanyol és Charleville névvel egy francia nyelvű vallon falu, ennek lakói később a németekbe olvadtak. Kényszertelepítéssel a Délvidékre szállítottak hajóval Bécsből, valamint az osztrák örökös tartományokból kitoloncolt több ezer bűnözőt, különféle „nem kívánatos” elemeket és igen sok „rossz hírű nőtsemélyt” is.

A Bánság hatalmas, vízjárta, mocsaras és elvadult területeinek lecsapolására, szabályozására Florimund de Mercy tábornok már 1722-ben nagyszabású munkálatokat indított. Temesvártól egy 70 km hosszú új medret ástak a kanyargós és sok kárt okozó Ó-Béga folyónak, így nagy része hajózható csatornává vált, és Titel helység fölött torkollik a Tiszába. Elengedhetetlen volt a Temes folyó szabályozása is. A folyó Temesvár alatt délnyugatra kanyarodik, nyugat felől nagy ívben megkerüli a Delibláti-homokpusztát, majd Pancsova városánál ömlik a Dunába. A Temest a mederszabályozási munkálatok során számos csatornával kötötték az új Bégához, így napjainkban is szorosan összefüggő vízfolyást alkotnak.

A Bácskában a dunai hajózás útvonalának a lerövidítésére 1793-ban kezdték meg egy csatorna építését az eredetileg a betelepítések előkészítésével megbízott Kiss József (1748–1812) és Kiss Gábor (1751–1800) mérnökkari katonatiszt testvérek tervei alapján s a felügyeletük mellett. Az új, 166 km hosszú vízfolyás Bezdán helységtől a Telecskai-dombok alatt halad Verbász, Szenttamás, Bácsföldvár irányába, ahol kettéágazik, és Óbecsénél csatlakozik a Tiszához. A történelmi neve Ferenc-csatorna, (Habsburg) I. Ferenc királyról (1792–1835) nevezték el, akinek az uralkodása alatt épült. A kiemelkedő létesítmény 1802-ben készült el. Főként a bánsági és a bácskai gabona, az erdélyi só szállítására létrehozták az első európai részvénytársaságot. A 227 km-rel

megrövidült vízi út olcsó szállítást eredményezett a Tiszáról a Dunára Titel helységen keresztül átvezető kerülőúthoz képest. S eközben a Bácskában 70 ezer hektár kitűnő minőségű termőföldet szabadítottak fel a mocsarak és lápok alól. (Mai szerb neve: Duna–Tisza–Duna-csatorna.)

Az oszmán fennhatóság alól a pozsareváci békével 1718-ban visszakerült Bánság újjászervezésekor az elpusztult és elvadult korábbi vármegyékben elsősorban szervezett állami telepítéssel pótolták a lakosságot. Emellett korán ösztönös, belső vándorlás indult meg a Dunántúlról és az Alföld északi tájairól a Délvidékre, de az államhatárt átlépve a török birodalomból is érkeztek bevándorlók Dél-Magyarországra.

A magyarság bácskai letelepítésére a bécsi császári kincstár csak 1733-ban adott engedélyt, miközben a különféle nemzetiségek már ezt megelőzően szabadon beköltözhetek a vidékre. A magyarság új honfoglalását csekély mértékben a Habsburg-ház, nagyobb részt a földesurak szervezték. Bács vármegye magyar lakossága ugyanis a 16. század elejétől folytonosan pusztult, vagy északra vándorolt, és Buda 1541. évi eleste után, az 1697. évi zentai csatáig tartó török hódoltság alatt csaknem teljesen eltűnt a vidékről. A Bácska keleti részébe (mint írtuk) csak 1733-ban indulhatott meg a római katolikus vallású magyarok beköltözése Baranya, Tolna, Somogy, Zala és Veszprém vármegyékből, illetve a Jászságból, akik jelentősen megnövelték Magyarokizsa, Zenta, Ada, Óverbász, Topolya, Újdoroszló, Péterréve lakosságát. A Bácska nyugati felére dunántúli, majd felső-magyarországi és jászsági telepések érkeztek.

Fél évszázaddal később (Habsburg) II. József, a „kalapos király” (1780–1790) türelmi rendelete (1781. október 25.) tette lehetővé, hogy a délvidéki letelepülésben addig korlátozott református magyarok is létrehozhattak falvakat a Bácskában. Ekkoriban alakult Bácsfeketehegy, Ómoravica (Bácskossuthfalva), Kishegyes, Pacsér, Mohol, Temerin, Bácsföldvár, amelyek népe a Nagykunságból, a Jászságból, a Kiskunságból és a Dunántúlról költözött a déli végekre, de a Tiszántúlról is érkeztek kálvinista hitű magyarok.

Eközben a 18. század derekán, (Habsburg) Mária Terézia királynő uralkodása (1740–1780) idején észak-, illetve északkelet-magyarországi

területekről elvándorolt tótok (szlovákok), illetőleg rutének (ruszinok) „nyelvzigetszerűen” elhelyezkedve találtak új otthont a Bácska középső és déli részein. További csoportjaik a 18. század végétől érkeztek Felső-Magyarországról a bán-sági Torontál és Temes vármegye déli tájaira. Az Északkelet-Felvidékről jött rutének költöztek Közép-Bácskába, onnan egy részük tovább vándorolt a Szerémségbe és Szlavóniába.

Az 1737–1739. évi osztrák–török háború után is több ezer szerb települt be a Bácskába, a Bánságba és a Szerémségbe, ismét az ipeki pátriárka vezetésével. A Temesközzel határos keleti hegyvidéken már a 15. században éltek a vidékre folyamatosan beszivárgott oláhok (eredetileg: vlachok, rumének, ma: románok). Nagy tömegben azonban csak a 17–18. században kerültek a Bánságba, Habsburg-uralkodóházi állami telepítéssel, illetve önkéntes bevándorlással. Falvaikat a vidék déli-délkeleti részén alapították. A horvátok – köztük a római katolikus vallású bunyevácok és sokácok – a 15. századtól a török elől menekülő délszláv népcsoportok között, zömében szerbekkel együtt vándoroltak be az Észak-, illetve Északnyugat-Bácskába és a Drávaszögbe.

A németek második nagy telepeshulláma Mária Terézia királynő 1763. február 25-én kiadott ún. gyarmatosítási pátense után költözött be a Bánságba. Ennek lakossága egy évtized alatt 33 ezerről az 1770-es évekre 450 ezer főre növekedett. A szervezett letelepítés/letelepülés érdekében 1766-ban a bécsi udvarban egy gyarmatosító bizottság is alakult, amely császári biztosokat küldött Frankfurt, Köln, Ulm és Regensburg körzetébe telepések toborzására, onnan végül több mint 43 ezren költöztek a Bánságba. Eközben dél felől is folyamatos volt a bevándorlás, 1763-tól egy évtized alatt 182 ezer rumén (román), 79 ezer szerb, 9 ezer bolgár és 5 ezer zsidó költözött a Bánságba. A 18. században Bács vármegyébe is nagyszámú német telepés érkezett, ők elsősorban a Bácska nyugati és középső területein, a Hódsági, a Palánkai, a Kulai és a Zombori járásban alapították meg falvaikat.

Eközben a Bánságba évtizedekig nem települhettek magyarok, mert a beköltözésüket megtiltó jogszabályokat csak fél évszázaddal később hatálytalanította a Habsburg-udvar. Annak kap-

csán, hogy 1778. június 6-án kiadott rendeletével (Habsburg) Mária Terézia királynő megszüntette a Temesi Bánságot mint katonai közigazgatási egységet, és a területét visszacsatolta Magyarországhoz, újjáalakítva a korábbi Krassó, Temes és Torontálnemesi vármegyéket. (A Temesi Bánság további részeit a királynő említett rendelete az 1838-ig fennálló ún. német-bánsági, illetve oláh-bánsági katonai végezredekhez, vagyis a bánsági határőrvidékhez csatolta.)

Az újjáalakított Torontál, Temes és Krassó vármegyébe a magyarság az alföldi vármegyékből, elsősorban Békésből, Hevesből, valamint a Jászságból és a dunántúli Sárközből érkezett. Ekkor, az 1781. utáni években jöttek létre a ma is nevezetes bánáti, illetve bánsági magyar falvak: Csóka, Padé, Szaján, Torontáloroszi (Kisorosz), Magyaritbé, Párdány, Torontálvásárhely (Debellács), Ürményháza, valamint Temesvár körzetében Újszentes, Ótelek, Omor és Végvár.

A magyarányú magyarországi német betelepítést a 18. század utolsó évtizedében (Habsburg) II. József zárta le, amikor kiváló szervezettséggel több ezer beköltözőt helyezett el a bácskai kamarai birtokokon. Ennek jogalapja az 1782. szeptember 21-én kiadott újabb gyarmatosítási pátenst volt.

A török hódoltság alatt a Szerémség magyarsága is elpusztult, illetve elmenekült, helyébe nagy számban szerbek és horvátok, majd a 18. században németek, szlovákok, csehek és ruszinok költöztek. A 18–19. századi dunántúli és bácskai kivándorlás eredményeként a Szerémségben magyar szórványok keletkeztek: Maradék, India, Ürög, Nyékinca, Herkóca stb. A török fő átvonulási útvonalán fekvő Drávaszög népessége is megritkult, majd újjátelepült magyarokkal, horvátokkal, kisebb német és szerb csoportokkal.

Az Oszmán Birodalom szerblakta területein a 19. század elején kitört első, majd második törökellenes felkelés kudarca után a szerb autonóm fejedelemség Oroszország támogatásával jött létre. Az 1839-ben hatályba lépett alkotmány rögzítette a felkelések nyomán megszerzett nemzeti és polgári vívmányokat. A fejedelemség belügyi főnöke, Ilija Garasanin (1812–1874) tulajdonképpen belügyminiszter 1844-ben dolgozta ki a szerb állam területgyarapításának tervezetét („Načertania”), a szerb nemzeti politikai célkitű-

zéseit. Ezek között a legelső Nagy-Szerbia megvalósítása, a délszláv népek (horvát, szlovén, bosnyák, stb.) egyesítése, szerb vezetéssel. A Jugoszlávia, azaz Délszlávia fogalmat 1845-ben a Raguzában (Dubrovnik) élt szerb költő, Matija Ban említette először egyik költeményében.

Röviddel az 1848-as magyar forradalom kitörése után, április 14-én a szerémségi Karlócán tartott szerb nemzetgyűlés külön Vojvodina (Vajdaság) megalakítását követelte a Bácska, a Temesköz, a Szerémség és Baranya vármegye délkeleti területén, amelyek jelentős részben magyar-, illetve németlakta vidékek voltak. A magyar kormány túlzottnak ítélte a szerbek igényeit, és azokat nem fogadta el. Közben Szerbiából ügynökök százai érkeztek Dél-Magyarországra, és feltűzték a szerbeket a kormányzat ellen. Június derekán a Délvidéken magyarellenes felkelés tört ki, amelynek támogatására mintegy 10 ezer önkéntes érkezett Szerbiából. Ezt követően számos fegyveres összecsapás történt a magyar honvédség csapatai és a délvidéki „rác lázadók” között a Duna–Tisza szögben, az ún. Sajkás kerületben, Szenttamás, Pancsova környékén és másutt.

Közben (Habsburg) I. Ferenc József császár (1848–1916), az új uralkodó az 1849. március 4-én Olmützben (ősi magyar neve: Alamóc) kiadott ún. oktrojált alkotmányban Magyarországról leválasztotta a határőrvidéket. A magyar szabadságharc cári orosz katonai segítséggel történt leverése után néhány hónappal, 1849. november 18-án császári nyílt parancs hozta létre ideiglenes jelleggel Bácskából és a Temesközből a Szerb Vajdaságot, amelyhez a Bánságot is hozzácsatolták Temesi Bánság elnevezéssel. A terület kb. felét nyugaton a Szerb Vajdaság foglalta el: a Bácska és Torontál vármegye egészét, Baranya vármegye délkeleti táját, vagyis a Drávaszöveget, valamint a Szerémségben az Újlaki (Iloki) és Rumi járást.

A Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság összlakossága a megbízhatósága miatt kérdéses 1850. évi népszámlálás szerint (kerekítve) 1,5 millió fő volt. Ebből 244 ezer magyar (16,3%, de az összeírás a Habsburg birodalmi érdekek és pontatlanságok miatt a magyarok számát szándékosan alábecsülte), 402 ezer román (26,8%), 343 ezer német (22,8%), 336 ezer szerb (22,4%), 28 ezer tót (szlovák), 7 ezer horvát, rajtuk kívül

több ezer bolgár, illetve zsidó. Az említett 336 ezer szerb mellett 1 millió 164 ezer nem szerb élt a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban! Miközben az össznépeség alig több mint az egyötödét alkották, a szerbek mégsem voltak elégedettek, mert a vajdaságból egyes szerb többségű – a Szerémségben, főleg a határőrvidéken levő – területek a követeléseik ellenére kimaradtak. A viszonylagos többségű románok a közigazgatási egység keleti felén, a magyarok döntően a Bácska északi és középső táján, a szerbek zömmel a déli határőrvidéken éltek.

A nagy kiterjedésű közigazgatási egységet I. Ferenc József császár 1860. december 27-én ugyancsak nyílt paranccsal szüntette meg. A területet besorolta a magyar polgári igazgatás rendszerébe, és azon újraalapította Bács-Bodrog, Torontál, Krassó és Temes vármegyéket. Közben a császár felvette a *nagyvajda* címet, és ezt a vajdaság felszámolása után is, haláláig viselte. Megörökölte tőle utóda, (Habsburg) IV. Károly király (1916–1918) is. A bécsi kormányzat 1873-ban a déli határőrvidéket is beolvasztotta a vármegyékbe.

Közben Szerbiában, Obrenovics (Obrenović, 1823–1868) Mihály fejedelem az 1860-as évek közepén létrehozta az első törökellenes Balkán-szövetséget. Nagyhatalmi diplomáciai támogatással sikerült elérnie, hogy a török helyőrségek kiürítsék a szerb városokat. Ezzel Szerbia 1867-ben gyakorlatilag független lett. Az 1877–1878-as orosz–török háború idején az ország ismét bekapcsolódott a harcba. Az 1878. január–július között tartott berlini kongresszus nemcsak elismerte Szerbia függetlenségét, hanem az ország délkeleten kb. 11 ezer km²-rel megnövelhette területét. A belgrádi szerb kormány már az 1903. évi uralkodóház-váltástól titokban támogatta az Osztrák–Magyar Monarchia politikájával szemben álló délszláv mozgalmakat. Az 1912–1913. évi Balkán-háborúban, illetve az azokat lezáró londoni és bukaresti békében – Koszovó és Macedónia megszerzésével – Szerbia megkészezte területét.

A boszniai Szarajevóban Gavrilo Princip (1894–1918), egy szerb összeesküvő csoport tagja 1914. június 28-án megölte Habsburg Ferenc Ferdinánd (*1863) osztrák–magyar trónörökösét és feleségét, Chotek Zsófiát (*1868). Orosz-

ország biztatására a szerb kormány július 25-én elutasította az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumát, ezért az utóbbi 28-án hadat üzent Belgrádnak. Fél év múlva, decemberben Szerbia hivatalosan is a háborús célkitűzései közé iktatta az egységes délszláv állam létrehozását. A szerb hadsereg nagyszámú hadifogoly ejtése mellett ugyan a Monarchia három katonai támadását is visszaverte, de 1915 végére a német és bolgár erők beavatkozása után a központi hatalmak megszállták Szerbiát. Közben a világháború kitörése után Nyugatra távozott monarchiabeli ellenzéki szerb, horvát és szlovén politikusok 1915. május első napján Párizsban megalakították a Jugoszláv Bizottságot. A választmány fő célként tűzte ki, hogy az antanthatalmak támogatásával egy nagy délszláv államot hoznak létre.

Az előbbi bizottság később megegyezett a Nikola Pasics (Pašić, 1845–1926) vezette szerb kormánnyal, ennek eredményét az 1917. július 20-án kiadott ún. korfui nyilatkozatban tették közzé. A megállapodást horvát részről Ante Trumbics (Trumbić, 1864–1938) írta alá. A két fél közötti nézeteltérések azonban már a háború idején érzékelhetők voltak, mert amíg a Jugoszláv Bizottság az új országot a történelmi közjogi egységeket (Horvátország, Szerbia, Dalmácia stb.) megőrző szövetségi alakulatként kívánta megalapítani, addig Belgrád egy erősen központosított, szerb vezetésű állam létrehozását szorgalmazta.

Az első világháború után, 1918. december első napján Belgrádban kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, amelyet S–H–S- vagy SZ-H-SZ-államnak is neveztek. Az új ország határait az 1919–1920. évi saint-germaini, a neuillyi és a trianoni békeszerződés állapította meg: kiterjedése 248 ezer km², a lakossága kb. 12 millió fő lett. A délszláv királyság két, egymástól gazdasági–társadalmi fejlettségben, politikai hagyományaiban erőteljesen különböző, soknemzetiségű és -vallású (ortodox, római katolikus, református, muszlim stb.) területet egyesített. A volt Osztrák–Magyar Monarchiától elcsatolt szlovén, horvát és magyar országrészek gazdaságilag kb. négyszer fejlettebbek voltak, mint Szerbia és Montenegró, amely már a délszláv állam születésekor súlyos ellentéteket vetített előre.

Az 1920. június 4-ei trianoni békediktátumban Magyarországtól összesen 63 644 km² területet

szakítottak el, amelyből a korábbi magyar társállam, Horvát–Szlavónország 42 541 km² területet képviselt. Az elszakított terület lakossága 2 621 954 fő volt. A további elcsatolt magyarországi részek: Bácska, a Bánság nyugati része, a Drávaszög, a Muraköz és Muramellék (1945 után: Muravidék), összterületük 21 082 km². A döntően Olaszországhoz rendelt adriai-tengeri magyar kikötőváros, Fiume 20,6 km², lakossága 49 806 fő volt.

Az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint a trianoni békediktátumban Szerbiához csatolt terület népessége 1 545 662 fő volt, amelyből 471 601-en magyarnak vallották magukat. Ehhez hozzá kell számolni a Horvát–Szlavónországban az akkor összeírt 105 948 magyart, így az első világháború utáni trianoni békediktátummal a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz rendelt területen összesen 577 549 magyar élt. A békediktátum előírásai elsősorban a Bácskában élő magyarságot sújtották igen kedvezőtlenül, itt élt ugyanis a délvidéki magyarságnak több mint a fele – 310 ezer fő –, a nyelvhatár a Ferenc-csatornánál húzódott. Innen délre kisebb-nagyobb tömbökben (Gombos, Temerin és Újvidék körzete, valamint az Észak-Bánátban Nagybecskerek, Torontáltorda és Törökbecse környéke), illetve szórványokban élt a magyarság.

Az első, 1921-ben tartott délszláv népszámlálás összesen 467 658 magyart mutatott ki a királyságban, 109 891 fővel kevesebbet, mint az 1910. évi utolsó magyar összeírás a később elcsatolt területeken. A meghamisított népszámlálási adatok okul és ürügyül szolgáltak arra, hogy a hatóságok a magyarság kisebbségi jogait korlátozzák, illetve azok biztosítását megtagadják, semmibe véve az ország nemzetközi kötelezettségeit.

A nemzeti és vallási kisebbségek kíméletlen állami elnyomása kezdettől érvényesült. Annak ellenére, hogy a Csehszlovákia és Románia által 1919. szeptember 10-én Saint Germain-ben aláírt kisebbségvédelmi szerződés a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot is kötelezte, a délszláv kormány párizsi küldöttsége ugyanis az előbbi év december 5-én nyilatkozatot tett annak elfogadásáról. Ennek ellenére az 1920-as évek elejéig alig volt érzékelhető a belgrádi kormányzat kisebbségi politikájában a megállapodás hatása – a szerződés 3., 6. és 7. cikkelyei rendelkeztek a legalapvetőbb polgári és politikai jogokról.

A szerb hatóságok kezdettől fogva korlátozták a magyarság nyelvhasználatát. A kisebbségvédelmi egyezmény ugyanis kimondta: egyetlen állampolgár sem korlátozható anyanyelve használatában magán- vagy üzleti ügyeiben, vallásának gyakorlásában, hogy gondolatait a sajtóban vagy más úton közzétehesse, vagy ezt tegye nyilvános gyűléseken, a hatóságok előtt és a kisebbségek által fenntartott intézményekben.

A kisebbségvédelmi szerződés 8. cikkelye előírta: a kisebbségeknek a saját anyagi erejükből joguk van iskolákat és kulturális létesítményeket alapítani s fenntartani. A 9. cikkelye előírta, hogy ott, ahol a kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a kormánynak meg kell könnyítenie saját nyelvű elemi iskoláztatásukat. Ezenkívül a községi költségvetéséből megfelelő arányban pénzt kell folyósítani a kisebbségek nevelési, vallási és kulturális fejlődéséhez.

Az államfordulatig, 1918-ban az elemi iskoláktól a felsőfokú tanintézményekig 750 különféle magyar iskola (ebből 645 népiskola vagy elemi) működött a Magyarországtól elcsatolt területeken. Az államfordulat után a felsőfokú magyar képzést megszüntették. A szerb hatóságok ki-sajátították az értékes magyar iskolaépületeket, különösen a középiskolákat, azok korszerű felszereléseit, szemléltetőeszközeit Szerbia belsejébe szállították. A magyar elemi és középiskolák igazgatóit, tanítóit, tanárait elbocsátották, és ó-szerbiai tanerőkkel helyettesítették őket. Az okleveles magyar tanárok és tanítók egy részét a hatóságok átvették, de addig nem véglegesítették őket állásukban, amíg nem tették le a háromfokozatú vizsgából álló ún. államnyelvvizsgát. Sokan már az elsőn sem jutottak tovább, de a második és a harmadik is alaposan megritkította soraikat. Emiatt az 1920-as évek végére kialakult jelentős tanítóhiányt leginkább a bácskai tanyavilág iskoláiban tanuló legszegényebb magyar rétegek gyermekei szenvedték meg.

A magyar tanintézmények élére politikailag megbízható szerb tanítókat és ortodox papokat neveztek ki. Az egyházak iskoláit, azok felszereléseit, valamint az intézményeket fenntartó vagyont, az alapítványokat, a hagyatékot az állam kártalanítás nélkül sajátította ki. A Bácskában, a Bánátban és a Drávaszögben az 1922–1923. tanévben 285 állami népiskola 646 osztá-

lyában tanultak magyarul, ez az 1927–1928. tanévre 204 iskolára és 458 osztályra csökkent. A délvidéki magyarságot a lélekszáma szerint 1128 magyar osztály illette volna meg, ezzel szemben az 1938–1939-es tanévben 183 négy- és hatosztályos párhuzamos elemi iskola volt magyar tanítólétszáma, összesen 374 tanítóval, 27 915 tanulóval.

Az iskolakötelesek nemzetiségi hovatartozását az 1921-ben kiadott Pribičević-féle névelemzési rendelet szerint a községi elöljáróság vagy a szerb igazgató döntötte el. Nemcsak a Tóth, Horváth, Lengyel, Orosz, Rácz, Bosnyák, Takács, Török, Németh, Kovács, hanem az -ics, -vics végződésű családnevűeket is, mint elmagyarosított szlávokat, szerb iskolákba kényszerítették, évente több ezer magyar tanulót. (A nemzeti kisebbségek nyomására 1927. november első napján a közoktatásügyi miniszter visszavonta a névelemzési rendeletet, de a gyakorlatban 1941-ig, Jugoszlávia felbomlásáig alkalmazták.) Rendeletet hoztak arról is, hogy magyar iskolákat csak magyar gyerekek látogathatnak.

Az első kisebbségi korszak végén, 1940-ben már csak 438 szerb–magyar párhuzamos népiskolai osztály működött kereken 26 ezer tanulóval. Ez azt jelentette, hogy a magyar gyermekeknek ekkoriban csak alig több mint a fele tanulhatott anyanyelvén. Ebben az időszakban kb. 24 000 magyar gyerek szerb osztályba kényszerült. A délvidéki lapok már 1930-tól számtalanszor közöltek ún. katonaleveleket: a magyar legényeket a bolgár és az albán határra vitték katonának. Szüleik a leveleiket kénytelenek voltak elvinni a község valamelyik szerb hivatalnokához, hogy olvassa el nekik, ő viszont nem értette. A leveleket ugyanis szerb cirill betűkkel, de magyar nyelven írták. F fiatalok ezrei nem tanultak meg szerbül a gyatra és kényszerített szerb elemi iskolákban, ahol a magyar betűvetést sem sajátíthatták el.

Az ortodoxia hivatalosan nem, de a valóságban államvallássá emelkedett, ünnepeit országos munkaszüneti nappá nyilvánították. A katolikus és református ünnepeken viszont dolgozni kellett. A szerb uralom önkényeskedéseit megkönnyítette, hogy a kisebbségi sorsba került magyarság évekre vallási vezetés nélkül maradt. Az új államhatár szétszabdalta az addigi egyházszervezetet, s ez igen megnehezítette a hitélet talpra állását.

A kalocsai római katolikus főegyházmegye (érsekség) nagyobb része, Bács-Bodrog vármegye összesen 89 plébániája került délszláv fennhatóság alá, kb. 300 000 hívővel, négyötödük magyar, a többi horvát. E plébániákból alakította meg a Szentszék 1923-ban a Bácskai Apostoli Kormányzóságot. A csanádi püspökség zöme, 160 egyházközség Romániába, egynegyede – 33 plébánia – az SZ–H–SZ-államba került. Az utóbbiból és a Bánát többi katolikus ekléziájából hozták létre ugyancsak 1923-ban a Bánati Apostoli Kormányzóságot, amelyhez 53 plébánia és kb. 200 ezer hívő tartozott.

Hosszas vajúdas után, 1928-ban alakult meg főesperességgként a *Református Keresztény Egyház*, amelynek alkotmányát és törvényeit 1930. július és 1933. május között Ágoston Sándor (1882–1960) esperes dolgozta ki, aki 1933 és 1960 között püspökként tevékenykedett. Az ő nevéhez fűződik Bácsfeketehegyen a református egyházkerület központjának kialakítása, ahol árvaházat, lelkeszképzőt, illetve -továbbképzőt és egyházi munkatársképző szemináriumot nyitott. Az 1930-as években a kálvinista hívők több mint kétharmada volt magyar (39 ezer lélek).

A szerb kormány sok száz rendelete, intézkedése szöges ellentétben állt a kisebbségvédelmi szerződés jogszabályaival, azokat az egész korszakban, 1941 tavaszáig folyamatosan és súlyosan megsértették. Például a postán és a vasúton azoknak a tisztviselőknek, akik ismerték a kisebbségek nyelvét, megtiltották, hogy a közönséggel való érintkezésben az államnyelven kívül más nyelvet használjanak.

Az 1921. június 28-án, Szent Vid napján elfogadott ún. vidovdáni alkotmány erősen központosító jellegű volt, és az uralkodót túlhatalommal ruházta fel. Bár parlamentáris demokráciát vezettek be, I. Sándor szerb király és a belgrádi szerb politikai-gazdasági vezetőréteg döntő szerepe kezdettől érvényesült, a hadseregben különösen meghatározó volt a szerb befolyás. Mindez alapvetően sértette a nem szerb államalkotó népek – főként a horvátok és a szlovének – érdekeit. Ugyanekkor a szerb közvélemény a létrejött délszláv királyságot a 19. századi szerb nemzetegyesítési célok megvalósításának tekintette, és az erőteljes központosítás elleni minden fellépésben a szerb nemzeti egységet veszélyeztető elszakadási szándékot látott.

A délszláv királyság belügyminisztériuma 1922. május 30-án kiadott rendeletével megváltoztatta az elcsatolt magyar területek közigazgatását, illetve a települések elnevezését. A Bácskából, a Bánátból és a Drávaszögből (Dél-Baranya) külön tartományt szerveztek Vojvodina (Vajdaság, területe 19 702 km²) névvel, felelevenítve az 1850–1860 között fennállt Szerb Vajdaságot. Ekkor kapták hivatalosan az új államhoz csatolt Torontál és Temes vármegyei részek a Banat (Bánát), az odakapcsolt Bács-Bodrog és Csongrád vármegyei területek a Bačka (Bácska), a Drávaszög pedig a Baranja (Baranya) neveket.

A magyarság helyzetét a legérzékenyebben a földreform érintette. Az 1919. február 25-én kiadott szerb királyi parancs 500 katasztrális holdig kisajátította a nagybirtokokat, ezt később 100 hektárra módosították. A rendelet alapján elkobozták a magyar települések – például Magyarkanizsa, Zenta – közbirtokait, a katolikus és református egyházközségek javait, de a szerb-, illetve horvátlakta helységek, valamint a görögkeleti felekezetek földjeihez nem nyúltak. A magyar és német magánbirtokokat zár alá vették, és szerbeknek adták bérbe. A tartományban élő 147 ezer földnélküli nincstelen, uradalmi cseléd és napszámos magyar nem kapott földet.

Eközben a hatóságok megkezdték a Vajdaságba a főként dél-szerbiai és montenegrói szerbek, ún. dobrovoljacok ezreinek a beköltöztetését, akiknek számos önálló, kolonista falut létesítettek a terület minél nagyobb mértékű elszlávosítása érdekében. A szerb telepések egy része azonban nem tudott alkalmazkodni a délvidéki fejlett, korszerű, gépesített mezőgazdálkodáshoz, mert a szülőföldjükön, Dél-Szerbiában és Montenegróban még az 1920-as évek végén is több százezer faekét használtak.

A magyar állam idejében működött 168 délvidéki pénzügyintézetet felszámolták, vagy beolvasztották a szerb bankokba. A korábbi 230 magyar szövetkezetből 17 maradt. A magyar tulajdonú vállalatokra hatósági nyomást gyakoroltak, hogy a magyar alkalmazottaikat szerbekre cseréljék. A hatóságok elkobozták a magyarság jótékonyági és közcélú alapítványainak pénzvagyont is.

A magyar egyesületeket, olvasóköroket az államhatalom feloszlatta. Ezért az anyanyelvi közélet a kocsmákba, kávéházakba szorult, ahol

ún. alapszabály nélküli asztaltársaságokat szerveztek, hogy erősítsék a soraiban megtizedelődő, csüggedt magyarságban az összetartozás érzését. A hatóságok a magyar nemzeti jellegű közművelődési intézményeket különféle megszorító intézkedések bevezetésével igyekeztek lehetlenné tenni, ezért azok csak igen lassan, évek múltán szerveződtek újjá. A szerb rendőrség bírói végzés nélkül bármikor és bárhol tarthatott házkutatásokat, betilthatott egy-egy nehezen, kenőpénzért („baksis”) engedélyezett tánccmulatságot, irodalmi estet. Az állandó magyar színházi társulatok működési engedélyét is bevonták Szabadkán, Zomborban, Zentán, Újvidéken és Nagybecskereken. A hatóságok a nagy múltú délvidéki magyar sportegyesületeket is betiltották, és újraindulásukat csak akkor engedélyezték, ha szláv tagokat vettek soraik közé, illetve ha a szerb nacionalista Sokol-egyesületekkel léptek kapcsolatba. Az új impérium számos magyar művészeti alkotást, műemléket is megsemmisített.

Csak 1922. szeptember 17-én alakulhatott meg Zentán az Országos Magyar Párt, amelynek jogi háttérét az említett kisebbségvédelmi szerződés adta. A szervezet a délvidéki magyarság érdekeinek képviselőjeként, sérelmeinek orvoslásáért (az anyanyelv szabad használata, anyanyelvű oktatás, betiltott egyesületek, alapítványok újraengedélyezése stb.) lépett fel. A magyar párt az 1927. január 23-i tartománygyűlési választáson tíz, a szeptember 27-i skupština voksoláson két mandátumot szerzett, így dr. Várady Imre és dr. Streliczky Dénes bekerült a belgrádi parlamentbe. A magyarságot viszont a lélekszáma alapján 12–13 mandátum illette volna meg. A választási kampány során balkáni módszereket alkalmaztak, a hatósági személyek és a szerb nacionalisták számos helyen bántalmazták a magyarság vezetőit. A november 6-i községi választásokon a párt jól szerepelt, például a Bácskában 442 mandátumot szerzett. A hatóságok azonban számos helyen megsemmisítették a mandátumokat arra hivatkozva, hogy a képviselők nem ismerik az állam nyelvét. A magyar párt 1928-ban már a délvidéki magyarság egészének az érdekeit képviselte programjában. Erőteljesen fellépett a földreform okozta sérelmek ellen, harcolt a magyar iskolaügyért.

A délszláv királyság első, 1921–1929 közötti parlamentáris korszakát az előbbiekből követke-

zően az igen heves politikai harcok, a gyakran megtartott választások és kormányváltások jellemezték. Különösen éles ellentétek feszültek a szövetségi államberendezést követelő, Stjepan Radić (Radics István, 1871–1928) vezette Horvát Parasztpárt – mivel Horvátország nem kapta meg a Magyar Királyságban élvezett sok évszázados önkormányzatát, illetve a szerb vezetőrétegtől durva nemzeti elnyomásban volt része – és a kormányzó Szerb Radikális Párt között. A kialakult helyzet döntően meghatározta a délszláv királyság nemzetiségi politikáját.

A szerb és a horvát vezetőréteg közötti ellentétek a végletekig kiéleződtek. Az állam képtelen volt megoldani a gazdasági, kulturális szempontból különböző fejlettségi szintű, eltérő politikai, jogi, történeti hagyományú szerb és horvát területek összekapcsolását. A belgrádi parlamentben (skupština) Puniša Račić (Racsics, 1886–1944) szerb kormánypárti képviselő 1928. június 20-án zajos szópárbaj közben pisztolyt rántott, és hét lövést adott le a Horvát Parasztpárt négy vezetőjére. Közülük hárman azonnal meghaltak, Stjepan Radić rövidesen szintén belehalt sérüléseibe. Zágrábi temetésén félmillió ember vett részt. Horvátországban tüntetések és tiltakozások törtek ki, és az ország a következő hónapokban a polgárháború küszöbére sodródott az erősen horvátellenes rendőrségi és csendőrségi terror miatt. Decemberben a horvát fővárost, Zágrábot kiszakították a Zágrábi Tartományból, és a belgrádi régióhoz csatolták. Az uralkodó (Karađorđević) I. Sándor (Karagyorgyevics, 1888–1934) az állam szövetségi átalakítása helyett 1929. január 6-án királyi diktatúrát vezetett be. Feloszlatta a parlamentet, betiltotta valamennyi párt és társadalmi egyesület működését.

Februárban újjászervezték a városi tanácsokat, a helyhatóságokat, különféle bizottságokat, melyekből több mint félezer magyar képviselőt eltávolítottak. A községi elöljárókat közvetve vagy közvetlenül a belügyminiszter nevezte ki. A közhivatalokban megtiltották a magyar nyelv használatát, a csekély számú magyar tisztviselőt kitétték állásából, a magyar nyugdíjasoknak és hadirokkantoknak csökkentették a járandóságát. Semmibe vették a nemzeti kisebbségek politikai, vagyoni, személyi és életbiztonságát. A sajtóban szigorú cenzúrát vezettek be, az újságok csak

a miniszterelnöki sajtóiroda közleményeit jelenthették meg. Napirenden voltak a politikai internálások, minden előzetes kihallgatás vagy törvényes eljárás nélkül. A politikai perekre szerb tagokkal külön statáriális bíróságokat állítottak fel, ítéletük ellen nem lehetett fellebbezni.

Később az 1929. október 3-án hatályba lépett új közigazgatási rendszer megszüntette a történeti és nemzeti alapon kialakult tagozódást. Az etnikailag összefüggő területeket felszabdalták, és a különböző földrajzi nevet kapott bánóságokba sorolták, amelyek élére a király teljhatalmú bánokat (kormányzókat) nevezett ki. Az állam elnevezése ekkor Jugoszláviára (Délszlávia), illetve Jugoszláv Királyságra változott. Az addig tartományként fennálló Vajdaságot (Bácska, Bánát, Drávaszög) az ekkor létrehozott Dunai Bánáshoz (területe 30 158 km², lakossága 2,108 millió fő) csatolták, amelyhez a Szerémség szerbek által sűrűn lakott keleti felét és Kragujevacig Észak-Szerbiát is hozzárendelték, amivel elérték a szerb többséget. Az addigi Vajdaságban a magyarok aránya 27,9% volt, a németeké megközelítette a 24%-ot, a Dunai Bánóságban a magyaroké 18,3%-ra (385 562 fő), illetve 16,3%-ra esett vissza, miközben a szerbek részesedése 57,3%-ra nőtt. Ennek alapján a hatalom a magyarságot megfoszthatta azoktól a jogoktól, amelyek megadása az arányszámától függött. A Dunai Bánág tanácsában például 17–19 hely illette volna meg, de a testületbe csak két magyar tagot hívtak be.

Az 1931. évi jugoszláviai népszámlálást már a diktatúra idején tartották. Ennek során csak szerb nemzeti szempontokat helyeztek előtérbe, azokat eltúlozták, ezért az összeírás hamis adatokat eredményezett. A szláv ajkú lakosságot célzatosan többnek tüntették fel a valóságosnál. Magyarok százait az említett névelemzési rendelet alapján, még akkor is, ha szintiszta magyar nevük volt, délszlávnak minősítették. Az egyéni számlálólapokat csak cirill betűkkel nyomtatták, azokat csak szerb nyelven állították ki. A népszámlálás nem volt önszámlálás, mert az összeírási íveket nem maga a megszámlált töltötte ki, ezért lehetőség volt a durva hamisításokra. A nagyszerb nacionalizmus szempontjából még így is kellemetlenek voltak az eredmények, ezért azokat nyomtatásban nem jelentették meg. Az 1931. évi népszámlálás községenkénti részletes

adatait Jugoszlávia felbomlásáig nem tették közzé, csak előzetes számokat közöltek. A nemzetiségi megoszlást a belgrádi Politika című félhivatalos lap 1933-ban közölte: eszerint két évvel korábban az országban 465 800 magyart – 1858 fővel kevesebbet – jegyeztek fel, mint 1921-ben, azaz a magyarság természetes szaporodása elveszett. Ugyanakkor Rónai András (1906–1991) geográfus számításai szerint az 1930 körüli években 592 ezer magyar élhetett Jugoszláviában.

Az ugyancsak 1931. évi új alkotmány nem ismerte el a kisebbségeket és jogaikat, sőt kimondottan megtiltotta bármilyen irányú szervezkedésüket. A pártalakítási törvény feltételei sem tették lehetővé az Országos Magyar Párt újjáalakulását. Az ugyancsak 1931. évi parlamenti választásokon a kormány által felállított országos listán egyetlen renegát magyar kapott mandátumot, és egy német, a többi nemzetiséget senki sem „képviselte”. A szenátusba sem került be magyar. A megszorításokkal a horvát elkülönülési törekvéseket igyekeztek letörni, de egyúttal a nemzetiségek szervezkedését is lehetetlenné tették. Így a magyarság számára sem nyílt lehetőség önálló párt megalakítására.

Ebben a helyzetben a magyarság vezetői két megoldást láttak: felsorakozni valamelyik jugoszláv párt mellé annak reményében, hogy az majd engedményeket harcol ki számára. Viszonzásul persze fel kellene áldozni a magyar nemzeti célok egy részét, ez pedig szakadákot vágna a jugoszláv párt mellé felsorakozott és a pártszövetséget ellenző magyar tömegek közé. A másik út: a magyarság gazdasági és kulturális önszerveződése.

A királyi diktatúra által támasztott akadályok ellenére vagy éppen annak következtében az 1930-as évek derekán mindinkább öntudatra ébredt a délvidéki magyarság. Politikai szerveződési lehetőségek híján két mozgalom keretében indította el küzdelmét a nemzeti azonosságtudata megerősítéséért. Az egyik keret az ún. Egyesült Ellenzék, illetve a vajdasági szerb mozgalom magyar szárnyának politikai szervezkedése volt, amely a Vajdaság népeinek egyenlőségét és demokratikus együttműködését hirdette, de megfogalmazta a magyarság követeléseit is. A másik szerveződésnek az újvidéki Reggeli Újság (a volt Délbácska lap) Közművelődési Tanácsának igen sikeressé

vált magyar népművelési mozgalmát tekinthetjük. Ez utóbbi alapozta meg később, az 1930-as évek végén a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (DMKSZ) újjáalakulását. A magyarság egyes vezetői eközben úgy látták: ha támogatják a kormányt, kedvezményeket vívhatnak ki a magyarság számára, de ez a politika csak ideiglenes és jelentéktelen eredményeket hozott.

Közben az állandósult hatósági terror ellenhatásaként a horvát emigránsok megalakították az usztasa mozgalmat, és a mozgalom 1934. október 9-én a franciaországi Marseille-ben meggyilkolta Sándor királyt. Az új uralkodó Sándor kiskorú fia, II. Péter (Petar, 1923–1970) lett. A tényleges hatalom azonban Pál régensherceg (1934–1941) kezébe került, és ő Jugoszlávia felbomlásáig fenntartotta a diktatúrát. (Ekkor II. Pétert nagykorúvá nyilvánították, hamarosan külföldre menekült.)

A délvidéki magyarság ellen az 1930-as években is folytatódott a durva, nemzetiségi megkülönböztetés. Például a Dunai Bánság kb. 20 ezer köztisztviselőjének mindössze 1%-a, kb. 200 fő volt magyar, azok is a legalsó beosztásokban működtek. Ehhez hasonló volt a helyzet a bíróságokon: a magyarlakta vidékeken olyan bírák tevékenykedtek, akik nem ismerték a magyar nyelvet. Továbbra is tiltották a magyar nyelv használatát a közhivatalokban és a kereskedelmi életben. A magyarul írt kérvényeket visszautasították, a színmagyar falvakban is szerbül kellett vezetni a hivatalos ügyeket és a jegyzőkönyveket. A hirdetéseket csak szerbül lehetett közzétenni, így az élőszóban kidoboltakat is. Nem engedték a magyar nyelvű falragaszok és hirdetőtáblák elhelyezését sem.

Tovább folytatódott a magyarok súlyos gazdasági elnyomása. Amíg például a Dunai Bánságban a magyar gazdák földjeire évente 150 dinár adót róttak ki katasztrális holdanként, addig a Vardar Bánságban (Montenegró) mindössze 7 dinárt. A nehéz gazdasági helyzet, a földnélküliség miatt a délszláv államból 1921 és 1933 között kerekén 16 000 magyar vándorolt ki tengerentúli országokba. Az is kedvezőtlen jelenség volt, hogy a Bánságból százával telepedtek át jól képzett magyar szakmunkások, kézművesek horvát–szlavónországbeli és dalmáciai, sőt bosznia-hercegovinai városokba, ott beolvadtak,

s végképp elvesztek nemzetünk számára. A magyarság vezetői, Deák Leó (1888–1945), a jugoszláv kommunista diktatúra későbbi vértanúja és Várady Imre (1867–1959) ügyvédek, dr. Sántha György (1862–1948) orvos, az Országos Magyar Párt elnöke, számtalanszor tiltakoztak a hatóságoknál a magyarságot ért sérelmek miatt.

Az 1938. december 11-i választásokon a parlamentbe döntően szerbek kerültek, a csaknem félmillió magyarországi egyetlen képviselőt sem tudott bejuttatni a skupštinába, holott a számaránya szerint legalább 12 mandátum és két szenatori hely illette volna meg. Ehelyett egyet kapott, de azt sem választották, a tisztségre dr. Várady Imrét a király hívta be.

A választások után a magyar politikai vezetés megoszlott, az említett két személy a belgrádi kormánnyal való együttműködésben látta a magyarság helyzetének javulását és jövőjét, továbbá a hajdani Országos Magyar Párt utódjának tekintette csoportosulását. Várady Imre 1939. október 17-én Dragiša Cvetković (Cvetkovics, 1893–1969) miniszterelnöknek előadhatta a magyarság kívánásait, de érdemi intézkedés ekkor sem történt. A szenátor a magyarság november 26-i topolyai összejövetelén örömmel üdvözölte az augusztusi szerb és horvát megegyezést, mert az újonnan létrejövő Horvát Bánság területén 80 000 magyar is élt. Sőt, azt is hangsúlyozta, hogy már nincs akadálya a szerb–magyar barátság kifejlődésének, mert az országban élő félmillió magyarnak ugyan 10–12 képviselőre volna joga, de csak három mandátumot kér.

A magyar vezetőréteg másik része a horvát irányzatú és dr. Nagy Iván ügyvéd (1904–1977?) vezette mozgalomhoz, az Egyesült Ellenzék vajdasági szárnyához csatlakozott. Nagy is többször előadta a magyarság követeléseit a belgrádi kormány alelnökének, Vladko Mačeknek (1879–1964), ő megígérte azok teljesítését, de semmi érdemi nem történt. Ennek oka, hogy az akkori jugoszláv belpolitika két központban, Belgrádban és Zágrádban zajlott, és a magyarság vezetése is eszerint vált ketté. Az 1939. augusztus 26-án aláírt szerb és horvát megegyezés, a Cvetković–Maček-paktum az ország szövetségi átalakításának első kísérlete volt – Jugoszlávia keretében Horvát Bánság elnevezéssel Horvátország önkormányzatot kapott –, amely azonban

elkészt. A kibékülés csak elodázta a közelgő horvát–szerb háborút. Az ekkor létrehozott Horvát Bánságban élő magyarság érdekképviselői kettészakadt zágrábi, illetve belgrádi irányzatra. Ebben a helyzetben egyesek, főként Gyöngyösi Dezső (1885–1970) közíró, lapszerkesztő és Muhi János (1913–1969) újságíró, szerkesztő, helytörténész – mivel az Országos Magyar Párt újjászervezésére nem volt lehetőség – a magyarság erőinek népközösségi formában, illetve gazdasági alapon való összefogását sürgették, de törekvéseik nem jártak sikerrel.

Eközben 1936-ban, amikor enyhült a délvidéki magyarságra nehezedő hatósági nyomás, elindult az újvidéki Reggeli Újság már említett nemzetmentő mozgalma. A lap keretében szervezett Közművelődési Tanács sajátos módon igyekezett megvalósítani a magyarság érdekvédelmét, megmaradását. A hatóságok hamarosan vizsgálatot indítottak az újság ellen, az azzal védekezett, hogy a tanács nem egyesület, illetve szövetség, hanem a napilap egyik kulturális kérdésekkel foglalkozó osztálya. A Közművelődési Tanács azonban a valóságban a magyar egyesületek hiányzó központi szervét igyekezett pótolni, összefogta az egyesületeket, és ellátta népművelési kiadványokkal. Száznál több népművelő előadás szövegét nyomtatta ki, s azokat rendszeresen elküldte az egyesületeknek felolvasásra. Ezeknek az előadásoknak több mint 100 ezer hallgatója volt.

A Közművelődési Tanács a munkájába bevonta a magyar papokat, értelmiséget, néptanárokat, a falusi és a tanyasi gazdákat. Tanfolyamokat indított az írástudatlanság felszámolására, mert 54 községben csak névleges magyar iskolai tagozat működött, ahol magyarul nem tudó szerb tanítók oktattak. A Reggeli Újság a vasárnapi számainak mellékletében gazdasági, egészségügyi stb. kérdésekkel foglalkozott, s külön magyar irodalmi és történelmi sorozatot közölt. Ismeretterjesztő és népművelést irányító mellékletet adott ki Egyesületi Közlöny címmel. Az újság szervezte meg 1936-ban a délvidéki Gyöngyösbokréta mozgalmat: ezen a nyáron tartották meg először Gomboson a magyar zenei, ének- és táncgyűttesek találkozóját, majd a következő években más falvakban: Bezdánban, Temerinben, Bácskossuthfalván, Csantavéren és az al-dunai Székelykevéren.

Közben az addigi francia irányultságú jugoszláv külpolitikát 1935-től a Németországhoz történő közeledés váltotta fel, amelyet a Cvetković-kormány is követett. Az ingatag belső helyzet arra készítette Jugoszláviát, hogy közeledjen a szomszédos államokhoz. Ennek keretében 1940. december 12-én Belgrádban aláírták a jugoszláv–magyar „örök barátsági” szerződést, amely feltehetően javított volna a délvidéki magyarság sorsán, de az ország négy hónap múlva felbomlott. Jugoszlávia ugyanis 1941. március 25-én csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, Németországhoz és szövetségeseihez. Két nap múlva, március 27-ére virradó éjjel Dušan Simović (Szimovics, 1882–1962) tábornok államcsínyt hajtott végre, és megbuktatta a németbarát Cvetković-kormányt. A tábornok ezután átvette a miniszterelnöki tisztséget. Az új vezetés nem hagyta jóvá a Bécsben aláírt jegyzőkönyvet.

A német birodalmi vezér, Adolf Hitler (1889–1945) még e napon elrendelte Jugoszlávia megszállását, és egyben elismerte Magyarország Jugoszláviával kapcsolatos igényeit. Cserébe a német csapatok magyar területen való átvonulásának engedélyezését kérte, és a Magyar Királyi Honvédség részvételét a hadműveletekben. Az említett „örök barátsági” szerződés miatt Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök tétovázott, jogi formulát keresett, miként lehetne a szerződés megszegése nélkül visszaszerezni a délvidéki magyar területeket. Teleki március 29-én értesült arról, hogy Adolf Hitler – ha Magyarország nem támogatja a Jugoszlávia elleni katonai fellépést – egy német ütközőállamot alakít ki a történelmi és a trianoni Magyarország déli területeiből Prinz Eugen Gau (‘Jenő herceg tartomány’) elnevezéssel. Ennek részei lennének: a Bácska egésze, a Bánát, Baranya vármegye Péccsel és Drávaszöggel együtt, esetleg Tolna megye, valamint a Romániához tartozó Bánság és Hunyad megye. Az új Gaut közvetlenül a Harmadik Birodalomból kormányoznák.

A magyar Legfelső Honvédelmi Tanács 1941. április első napján három feltételhez kötötte az ország katonai részvételét Jugoszlávia ellen. Leiszögezte: a Magyar Királyi Honvédség csak akkor támad, ha Jugoszlávia felbomlott; ha a magyar nemzeti kisebbség veszélybe került; végül, ha a magyarlakta területek a német előnyomulás

következtében a senki földjévé válnak. Másnap Nagy-Britannia a diplomáciai viszony megszakítását, illetve hadüzenetet helyezett kilátásba a szövetségeseivel együtt. A politikai malomkövek – azaz az elszakított délvidéki magyarlakta területek visszavételére kedvező alkalom, illetve a várható nyugati hadüzenet – között őrlődő Teleki Pál miniszterelnök öngyilkos lett, április 3-án hajnalban holtan találták a lakásán. (Egyesek szerint a németek gyilkolták meg.) Az új kormányfő Bárdossy László (1890–1946) lett, ezt követően elrendelték a magyar honvédség részleges mozgósítását.

A német, olasz és bolgár csapatok április 6-án támadták meg Jugoszláviát, annak hadserege napok alatt összeomlott. Április 7-én a jugoszláv légierő magyarországi városokat (Szeged, Kiskunhalas, Pécs, Zalaegerszeg, Körmend) és községeket (Kelebia, Siklós, Villány) bombázott. Közülük Szegedet az említett napon hat hullámban érte jugoszláv légitámadás, tetemes károkat okozva. A bombázások során számos polgári személy súlyosan vagy könnyebben megsérült. Egy kisgyermek később belehalt a körmendi vasútállomás elleni támadáskor kapott sérüléseibe.

Április 10-én Zágrábban kikiáltották a Független Horvát Államot, amelyhez hozzácsatolták Bosznia-Hercegovinát. (A szlovén területeket a Német Birodalom és Olaszország felosztotta egymás között, az utóbbi Isztriát és Dalmácia nagyobb részét is megkapta, Szerbiában és Montenegróban németbarát kormányokat hoztak létre.) Magyarország csak a horvát önállóság kinyilvánítása, vagyis Jugoszlávia teljes felbomlása után egy nappal, április 11-én délután 14 órakor kapcsolódott be a hadműveletekbe, amikor a magyar honvédség kijelölt csapatai átlépték a déli trianoni határt. (Tehát nem megalapozott az évtizedek óta hangoztatott vádaskodás, mely szerint Magyarország megszegte az 1940. decemberi „örök barátsági” szerződést, ugyanis az 1941. április 10-én okafogyottá vált.)

A Magyar Kir. Honvédség mindössze két és fél napig tartó délvidéki hadműveleteivel, 1941. április 13-án befejeződött a Bácska, a Drávaszög, a Muraköz és a Muramellék (Muravidék) több mint két évtizedes idegen uralom alóli felszabadítása. A jugoszláv csapatok folyamatosan hátráltak a Duna déli vonala felé. A Ferenc József-csatorna

közelében, Petrőc községnél és Újvidék körzetében, valamint számos helyen kisebb-nagyobb összecsapásokra került sor a szerb szabadcsapatokkal, illetve a félkatonai szervezetként működő csetnik orvlövészekkel. A Délvidék visszavételekor a magyar honvédség 65 hősi halottat és 234 sebesültet vesztett, eközben 15 ezer jugoszláv katonát ejtett fogságba.

A hadműveletek befejezése után a trianoni békediktátum által elszakított Délvidék (Horvát-Szlavónország nélkül) 21 082 km² kiterjedésű területéből a délszláv királysághoz rendelt térség 55,2%-a (11 475 km²), a Bácska, a Drávaszög, a Muramellék és később a Muraköz is újraegyesült Magyarországgal. Összlakossága 1941-ben: 1 025 508 fő, amelynek többsége magyar (36,6%), a többi német (19,0%), szerb (16,1%) és egyéb nemzetiségű. A magyarság a Bácskában is többséget alkotott, ahol a mintegy 301 ezer magyar mellett 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák és 15 ezer ruszin élt. A 197 ezer német döntően a Bácskában lakott, valamint a Drávaszög tíz falujában.

A magyarországi remények és Németország ígérete ellenére a trianoni békediktátum által elszakított Bánát (9321 km², lakosságából 1941-ben 117 ezer volt a magyar, számuk megközelítette a németekét) viszont nem tért vissza az anyaországhoz, minden bizonnyal az ott élő svá-

bok tiltakozása és Románia neheztelése miatt. A Bánát tehát végül a szerb bábállam egyik körzete (okrug) maradt, de továbbra is német katonai közigazgatással, ahol minden fontos tisztséget helyi németek töltöttek be. Irányítójuk Joseph Lepp lett, segédbáni kinevezéssel. A terület Magyarországhoz való csatolása elmaradásának „kárpótlásaként” a bánáti magyarok egyik vezetőjét, Jeszenszky Ferencet, a segédbán helyettesévé nevezték ki.

A Magyar Királyi Honvédség által felszabadított területeken az 1941. április 11-én kiadott hadiparancs alapján ideiglenes jelleggel katonai közigazgatást vezettek be, majd azt augusztus 21-én felváltotta a polgári adminisztráció. A visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről szóló 1941. évi XX. törvénycikket 1941. december 31-én hirdették ki. A Délvidék törvényhozói képviselőtárára huszonhat, különböző nemzetiségű képviselőt hívtak be a Magyar Országgyűlésbe. Ünnepléses bevonulásukra 1942. február 9-én került sor. Az 1938 és 1940 között Magyarországgal újraegyesült felvidéki, kárpátaljai, észak-erdélyi és székelyföldi területekkel együtt Délvidék 1941 áprilisától 1944 októberéig a nemzetközi jog alapján is szervesen a magyar államhoz tartozott.

Ajánló bibliográfia:

ARDAY Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Budapest, 2002. Gondolat Kiadó.

A. SAJTI Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

A visszatért Délvidék. Szerk. Csuka Zoltán. Budapest, 1941. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat.

BOTLIK József – CSORBA Béla – DUDÁS Károly: Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez. 1918–1993. Budapest, 1994. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó.

BURÁNY Nándor: Összeroppanás. Újvidék, 1968. Forum Könyvkiadó.

CSERES Tibor: Hideg napok. Budapest, 1964. Magvető Könyvkiadó.

CSERES Tibor: Vérbosszú Bácskában. Budapest, 1991. Magvető Könyvkiadó.

CSUKA János: A délvidéki magyarság története 1918–1941. Budapest, 1995. Püski Kiadó.

Délvidéki magyar golgota. Szerk. Cseresnyésné Kiss Magdolna, Szabó Pál Csaba. II. jav. kiadás. Délvidék Ház, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szeged, 2013.

Források a Délvidék történetéhez. I. köt. Afelett sokszor harcolást tettek. Bölcs Leótól Nagy Szulejmán századáig. Vál., szerk., előszó: Csorba Béla. Kiad. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1997; II. köt. Árnýéka eltűnő nevemnek... A XVI. század végétől Trianonig. Vál., szerk., előszó: Csorba Béla, Pál Tibor. 1998; III. köt. S nem törődtek vele, a holnap mit öröl. Trianontól a párizsi békéig. Vál., szerk., előszó: Csorba Béla. Budapest, 1999.

HOMONNAY Elemér: *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern Hungary.* USA – Ohio, Cleveland, 1957.

ILLÉS Sándor: *Sirató.* Budapest, 1977. Szépirodalmi Könyvkiadó.

KALAPIS Zoltán: *Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban.* Újvidék, 1993. Forum Könyvkiadó.

KÓKAI Sándor: *A Bánság történeti földrajza 1718–1918. A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában.* Kiad. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza, 2010.

KOVÁCS Csaba: *A délvidéki magyarok történeti emlékezete és identitása a terület-visszacsatolás és az 1944–45-ös atrocitások kapcsán.* In. *Limes*, 2009. 3. szám, 203–233. old.

MATUSKA Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte.* Újvidék, 1991. Forum Könyvkiadó, Magyar Szó kiadása.

MATUSKA Márton: *Az elhallgatott razzia. Vérengzés Újvidéken (1944–45).* Kiad. Keskeny-

úton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2015.

Memento 70. Szabadka gyásznapijai 1944–2014. IV. bőv., átdolg. kiadás. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest–Szabadka, 2014.

MESAROŠ, Šandor [Mészáros Sándor]: *Madjari u Vojvodini 1929–1941.* Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju. Novi Sad, 1989.

MESAROŠ, Šandor [Mészáros Sándor]: *Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1929.* Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju. Novi Sad, 1981.

MÉSZÁROS Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki fátum. 1944–1945.* I. köt. Bácska. Budapest, 1995. Hatodik Síp Alapítvány.; II. köt. Bánság, Szerémség, Baranya [Drávaszög], Muravidék. *Hely nélkül*, 2000. [Özvegye, Mészáros Sándorné kiadása.]

PINTÉR József: *Szenyves diadal. Magyarirtás Szenttamáson 1944–45-ben.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2014.

Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenés atrocitásokról. Szerk. Csorba Béla, Matuska Márton, Ribár Béla. Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004.

SZIGETHY György: *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzésének.* Kiad. Katolikus Magyarok Vasárnapja Nyomda, Cleveland, 1956.